

УДК 811.162.1'373.22

О. А. ВОЙЦЕВА

ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ НОМІНАЦІЇ ПОЛЬСЬКОЇ ЛЕКСИКИ ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА (XVI—XIX ст.)

У статті аналізуються джерела польської лексики водного господарства XVI—XIX ст., які свідчать про динаміку її культурно-історичного розвитку.

Ключові слова: польська мова, спеціальна лексика, номінація, реалія водного господарства.

Перші старопольські пам'ятки XII — поч. XVI ст. (переклади латинських документів (там-мотрект), судові записки і дипломатичні кодекси, поетичні твори, словники, листи) були написані латинською мовою з польськими глосами або польською мовою і мали релігійний або світський зміст.

У документах XIV ст. вже фіксуються назви різноманітних праслов'янських рибальських знарядь, деякі з яких збереглися у польській мові до нашого часу: *kłonia*, *stępnica*, *mrzeża*, *dręba*, *zabrodnia*, *zatoczka*, *kidadło*, *przywłoka*, *jaz*, *wiersza*, *więcierz*, *niewód* [див.: 14: 184 — 187; 3: 188—189; 5].

Зміцнення позицій польської мови у суспільно-політичному, культурному житті викликало пошук відповідних комунікативних засобів, стало причиною кількісного і якісного зростання словника, у тому числі за рахунок спеціальних слів. За даними З. Клеменевича, з XVI до серед. XVIII ст. словниковий склад польської мови збільшився у два рази [9, cz. 2: 122]. Ці процеси відбуваються у польських перекладних словниках, спеціальних працях, періодиці, художній літературі.

Польську лексику водного господарства фіксують праці XVI—XVII ст., присвячені традиційним господарським заняттям — рибальству, рибництву, судноплавству, річковому сплаву: «Про рибні стави і риби» Я. Дубравського, перекладена з латинської мови А. Прогою (1547 р.), Перелік земель і доходів познанських єпископів (1564 р.), у якому представлені назви традиційних слов'янських рибальських знарядь (*jaz*, *więcierz*, *sak*, *mrzeża*, *włok*, *niewód*, *niewodowa tonia*), «Про рибні стави» О. Струменського (1573 р.), «Опис ставного господарства» С. Стройновського (1609 р.). Судноплавна польська лексика зареєстрована у «Навігаційному трактаті» В. Бистроновського (1743 р.), у доповідній записці «Думки про способи безпечного і вигідного річкового сплаву» («Myśli o sposobach dania bezpiecznego i wygodnego splawu rzekom polskim i litewskim...») (1767 р.), а лексика річкових плотарів XVI ст. — у праці Ю. Хачевського «Про сплав дерева з додатком термінології плотарів і матросів» («O splawie drzewa, z dodatkiem terminologii orylów, flisów, majtków...») (1835 р.) (пор. назви такелажу: *karnat* «ванти», *repper* «реп», *kordyl* «гордень», *rabendy/szuty* «шкоти») та ін.

У «Реєстрі будівництва галеона, пам'ятник 1572 р.» («Rejestr budowy galeony, zabytek z r. 1572»), опрацьованому А. Клечковським у 1915 р., міститься суднобудівна лексика. Тут зафіксовано 186 спеціальних слів, у тому числі назви плавальних засобів (*okręt*, *galijon(a)*, *bat/batka*, *galea*), їх частин (*maszcik*, *mars*, *przednia/zadnia sztaba*, *strona* «борт»), назви судового оснащення (*takiel*, *żagiel*, *lina*, *łoślina*, *kordel*, *przeczne drążki* «рей», *paczyna*, *szpil*) [17].

У латино-німецько-польському словнику І. Мурмеліуса, виданому у Кракові в 1550 р., у розділі «Про море і кораблі», знаходиться перший друкований реєстр судноплавних термінів, хоч кваліфікатор «судноплавний термін» (*termin żeglarski*) впроваджується на поч. XVIII ст. у французько-польському словнику Б. К. Маліцького (1701 р.). Спеціальні назви (2500 одиниць), пов'язані з водним господарством, зафіксовані в латино-польському словнику («Lexicon latino-polonicum») Я. Мончинського (1564 р.). Серед них слова, закріплені в побутовому і спеціальному мовленні, гіпероніми плавальних засобів (*łódź*, *okręt*, *czółn*, *plet*, *prom*), назви озброєння судна (*maszt*, *żagiel*, *wiosło*). Автор наводить низку варіативних загальнономовних слів у спеціальному значенні (*przodek / łódźny nos/nos łodzi*, *kij* «рей», *plachta* «вітрило», *lina żeglarska*

/ *powryz* «трос, канат», *lina / powróż łódźny* «шнур»), вузькоспеціальних запозичених термінів (*nawa, galija, ankor/anchora* «якір»), прототермінів (описових словосполучень, які вживаються для уточнення родо-видових назв, форми предметів, їх характеристики та призначення): *pasad — długa łodzi / łódź bardzo prędka*, *acacium — łódź krom żagli*, *triremis — lekka łódź*, *fascellius — niejaka forma łodzi, nawą też zową, przednia część łodzi / szpiczasty koniec* «ніс судна», *zadnia część łodzi / tył łodzi* «корма», *dno u łodzi* «дно», *stup żaglowy / żaglowe drzewo* «щогла», *kotwica / łódźny hak* «якір». У словнику семантично не розрізняються такі слова, як *łódź, okręt, korab, galija*, які позначають плавальну споруду взагалі («*pojazd wodny*») [15; 13; 12].

Старопольські джерела фіксують мовні засоби, які відображають фрагмент спеціальної картини світу людей, що працюють у контакті з водним середовищем. Дослідники польської морської термінології відзначають її «народний характер», а також високий ступінь відкритості для іншомовних елементів. Тісні контакти з латинською і, особливо, германськими мовами сприяють запозиченням. «Протягом усєї середньопольської доби морська термінологія є властиве говіркою, яку обтяжували іноземні слова» [9, cz. 2: 127 — 128; див. також: 20: 78 — 80; 22: 12 — 15; 8: 43; 11].

Так, напр., в описі санної шкути з актових записів міста Перемишль (1611 р.) представлена народна лексика, яка позначає конструктивні деталі описуваної водної споруди: *zagłówek, rą czki (do popychania statku na wodzie), narożnica, mięśnica (pomieszczenie do przechowywania żywności), buda, porzą dki (przybory statkowe), łęcina (drą g do rozpinania żagli), burtnica, głowa, komora, pacholek (stupek), koza (kotek z kilku w górę sterczą cemi odnogami*, професіоналізми з мовлення плотогонів Вісли: *dawać wodę albo doić* «текти»: *Szkuta doi, znaczy, że przez nią woda są czy, a також варіантні лексеми питомого походження: tył — pośledź* «корма», *stęпка — krzywka — żebro do statków* «шпангоут», запозичені назви латинського і германського походження: *rudel, maszt, szut, reja, ster, hamulec, burta, sztaba (przód statku), hys (wiatr pomyślny), kajuta, stancja (mieszkanie szypra), zygielkaszta (komora do przechowywania przyborów statkowych), plichta, winda (do kotwi), szyper* [20: 78—80].

У польській періодиці і художній літературі середини XVII ст. також відтворено частину вербальних знаків, що позначають реалії водного господарства, поширені на цьому синхронному зрізі. Зокрема, у часописі «Польський Меркурій» («*Merkuriusz Polski*», 1661 р.) відображено як ядерну лексику, успадковану з праслов'янської доби, що позначає атмосферні явища, особливості рельєфу, водні простори (*wiatr, morze, pogoda, burza, brzeg, ład, skała, wysep, woda*), назви дій, пов'язані з судноплаством (*wyjść (z portu, na morze), iść (morzem) / płynąć, robić wiosłem, stanąć (w porcie), potonąć, utonąć, rozbić się, obracać żagle, poddawać (wiatrom żagle)*), а також і лексичні запозичення з латинської мови (*nawigacja, wiceadmiral, kapitan, komendant portu*), германських (*szkuta* з голл., *flota* зі ст.-сканд.) і західноєвропейських мов (*galeazza* з фр., *galleon* з ісп., *galera* з іт.), у тому числі такі, що зараз перейшли до пасивного фонду (*asystencja okrętów, defluitacja*).

Звернемо увагу, що тісна взаємодія між питомою і запозиченою лексикою, бо «різні за походженням елементи на кожному етапі розвитку польської мови утворюють єдину лексико-семантичну систему», спричиняє появу дублетних назв (*marynarz / marynarius* з лат., *oficer / ofizier* з нім., *archipelag / arcipelag / arcypelag* з гр., *kanal / canalis, port / portus, grunt / grund* «дно» з лат.), демінутивів (*okręt — okręcik, półokrętek*), суфіксальних формацій, зокрема з використанням дієслівного форманта *-owa* (*armować, żeglować*) [1: 273]. Крім того, розширюється семантичний обсяг спеціальних слів, які позначають реалії водного господарства, відбувається їх популяризація у модних зразках емблематики [див.: 10: 201].

Виокремлення таких галузей водного господарства, як рибальство, рибництво, річкове і морське суднопластво, сприяло зростанню кількісного і якісного складу розглядуваної лексики, обумовлювало формування розгалужених лексико-тематичних груп та їх компонентів. З середини XVIII ст. лексика водного господарства перетворюється на конвенційно прийнятну в середовищі фахівців термінологію.

Якщо порівняти праці попереднього періоду із французько-німецько-польським словником М. А. Троца (1764 р.), можна зауважити кількісний зріст лексем із кваліфікатором «судноплавна наука» («*наука żeglarska*») — усього 4 тис. слів [8: 43]. Частина спеціальних слів, зафіксованих раніше, тут відсутня, вводяться описові тлумачення на позначення нових реалій водного господарства (*gatunek batów bardzo szybkich, nawa indyjska bez sztaby na obudwoch końcach stery*

mająca (pateau), *nawa pewna holenderska* (cagué), *czótn mała*, *tódka w Paryżu* (coquet). Очевидно, що номінаційні процеси дещо відстають від швидких темпів розвитку науки і техніки в епоху Просвітництва. Зокрема, у найбільш численній лексико-тематичній групі назв плавальних засобів зареєстровано базову лексику (*czótn, czótno, tódź, szkuta, nawa, okręt, barka, bat, armada, eskadra, flota*) та похідні від неї деминутиви (*czótnik, czótnko, okręcik, tódeczka, bacik, stateczek*) і передтерміни-гіпероніми у вигляді словосполучень (*naczynie wodne, statek morski, statek do pływania, statki wodne, poczet okrętów*). Гіпоніми позначають водні споруди за такими рисами, як розмір (*okręt mały, statek morski niewielki, wielka nawa wojenna*), форма (*bat długi bez żagłów z wiosłami* (courvette), матеріал і спосіб виконання (*czótn z drzewa całego wyd- rą żony* (canot), *bat indyjski którego burt z ziół jest upleciony* (masculit), призначення (*bat w porcie do szpiegowania albo zasiągnięcia języka* (postillon), *okręt kupieckowojskowy, hetmański, towarowy, transportowy, prowiantowy, ciężarowy, bojowy*), територія розповсюдження (*turkińska barka w Ameryce* (pros), *nawa wenecka* (fregaton), архітектура плавальних засобів (*masztowy wierzch albo dziura do hysowania i spuszczenia żagłów* (encornail), їх суднове оснащення (*naparstek do zszywania żagłów okrętowych* (paumelle), *łopatka na okrętach z blachy do prochu w granaty nasypiana* (coupelle), *misa drewniana na okrętach do potraw* (gamelle) і т. ін. [21].

У процесі культурно-історичного розвитку лексики водного господарства назви старих реалій були втрачені, а полікомпонентні одиниці замінені на однослівні терміни шляхом формальної конденсації (*statek do pływania, statek wodny — statek*), відбором одного з міжнародних варіантів терміна (*gatunek nawy we Flandrii — bujer/bojer*), творенням терміна на питомій основі з прозорою внутрішньою формою (*zastawnik z desek, którym burt okrętu dla poprawy nachylo- nego zastawiają, aby woda w okręt nie wrywała — nadburcie*).

Автором першого фахового морського словника вважають І. Голембйєвського, який в етнографічних працях «Рибальські малюнки» («*Obrazki rybackie*», 1888 р.), «Рибальська і судноплавна лексика у кашубів» («*Wyrazy rybackie i żeglarskie u Kaszubów*», перше видання — 1899 р.) описав звичаї кашубських рибалок. Хоч кашубська лексика вивчалась і раніше у працях К. Ц. Мронговіуша, П. І. Прейса, Ф. Цейнови, О. Гільфердинга, Х. Г. Поблоцького, С. Рамулта й ін., але вперше на рибальсько-морську термінологію звернув увагу Голембйєвський, який збирав і опрацьовував її протягом 1872—1899 рр. [див.: 2, 18, 19]. У його словничку витлумачено 113 спеціальних слів, у тому числі назви риболовних знарядь та їх частин (*sieci: niewód, ceza* «*mały niewód, sieć na stornie*», *żak* «*dwa sieciowe spiczaste mieszki jednego w drugim zamkniętych*», *mance* «*sieci na śledzie*», *zielinty* «*sieci na fokii*»; *macica, kij, pala, karkulica* «*mocny gruby kij, którym dobijają łososie*»), назви плавальних засобів та їх деталей (*tódka, okręt, parowiec; pokład, kil, bok okrętu, żagle: bom, gafel, klin* «*mały trójmasztowy żagiel u przodu okrętu*», *liny: stach, dreryp, szut, lina boczna, szpryt* «*draż żek, rozpierają cy żagiel w środku*», *szpul* «*łopatka do wylewania wody*», *najter* «*takaż do polewania żagla*»), назви суднових знарядь (*wiosła: paczynu* «*krótkie wiosła*», *remy* «*willkie wiosła potrzebne podczas ciszy morskiej, głady*», *draga* «*kotwica z czterema ramionami*», *kotew* «*kotwica z dwoma ramionami*», *kompas*), назви дій (*wybierać połów, bargować* «*zbierać, co bałwany od okętu oderwali*», *sterzyć* «*stero- wać*», *wiosłować, płynąć łamaną linią / dać na lawir / przekładać żagiel* «*lawirować*», *hasać żagla* «*podnosić*»), назви виконавців дій (*rebocy* «*рибалки*», *maszoperia* «*рибальська спілка*», *maszop, sternik*) [7: 173; 6: 1—92].

Крім того, автор не обійшов увагою діалектну лексику: *burza / liche wiodro* «*дощ*», *przy wietrze* «*бічний вітер*», *glada* «*морська тиша*», *idzle denega* «*неспокійне море*», *miatka woda* «*мілко*». У дієслові *biec* (пс. *begti «*швидко пересуватися*») зафіксовано локальне значення «*плисти*»: *biec batem; rybak bieży przed wiatrem, a nie płynie; bieg* «*напря́м руху*»: *tzumać bieg* «*утримувати шлях судна*» [7: 175].

Кашубська лексика водного господарства зберегла у своєму складі праслов'янські назви гіперонімів, навколо яких групуються гіпоніми, що виникли внаслідок потреби у номінації нових понять. Відомі з давніх часів назви суден *korab, komiega*, а також *tódź* відсутні, замість них вживаються терміни, які позначають розповсюджені в Балтійському аквені плавальні споруди (*bat, bacik, koonik* «*малий човен*», *barka, szuner, zuga, pomeranka*), у тому числі нові для періоду кінця ХІХ ст. плавальні засоби (*kuter, szkuta* «*морське судно*»).

Запозичення з латинської (*barka, kapitan*), німецької та інших мов (*żagiel, maszt, ster / rudło*) можуть функціонувати паралельно з питомими одиницями: *strand — brzeg, rewa — ława piaszczysta*.

Якщо порівняти зібрану Голембйєвським лексику з матеріалами сучасних кашубських словників, можна помітити, що розгалуження лексико-семантичних груп у термінології водного господарства, вихід з ужитку частини застарілих термінів і введення неологізмів у цілому не вплинули на ядерну частину цієї вербальної системи, яка збереглася в активному мовленні кашубів (*ěątn, łosa, båt, paëëna, głada, draga, wioso, roder, biežęc* і ін.) [16; 4: 81—87].

Найдавніші польські пам'ятки свідчать про культурно-історичну динаміку номінативних засобів термінології водного господарства, рухомість елементів лексичного яруса, їх швидке реагування на зовнішньомовні зміни. Розглядувана лексика змінюється під впливом різних соціально-історичних умов функціонування. Розвиток польського водного господарства обумовлює появу нових і втрату старих реалій, а мовні контакти ведуть до посилення германських та інших західноєвропейських впливів і втрати значення запозичень з латинської мови. Однак хоч лексичний склад термінології водного господарства польської мови у XVI—XIX ст. і змінювався, але зберіг спеціальну ядерну лексику, успадковану з праслов'янської епохи.

1. *Ананьева Н. Е.* История и диалектология польского языка. — Изд. 2-е, испр. — М., 2004.
2. *Гильфердинг А.* Остатки славянъ на южномъ берегу Балтійскаго моря. — СПб., 1862.
3. *Głogier Z.* Encyklopedia staropolska ilustrowana, ze wstępem J. Krzyżanowskiego. — Warszawa, 1972. — Т. 4.
4. *Celarek A.* Rybackie łodzie żaglowe z wybrzeży Kaszub. — Gdańsk, 1987.
5. *Drapella W. A.* Dykjonarz łacińsko-polski Mączyńskiego. Przegląd materiału nautologicznego // *Biuletyn Nautologiczny*, R 1. — 1958. — № 1—2. — S. 18—29.
6. *Gołębiewski H.* Obrazki rybackie. — Gdańsk, 1975.
7. *Gołębiewski H.* Wyrazy rybackie i żeglarskie u Kaszubów // *Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu*. — Toruń, 1899. — Cz. VI. — S. 173—178.
8. *Iwanowska A.* «Wyrazy żeglarskie» w dykjonariach Michała Abrachama Troca. Kilka uwag o kształtowaniu się polskiej leksyki morskiej XVIII w. // *Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Prace językoznawcze*. — 1986. — № 12. — S. 43—57.
9. *Klemensiewicz Z.* Historia języka polskiego. — Warszawa, 1961—1965. — Cz. 2.
10. *Kotarska J.* Motywy akwaticzne w polskich emblematkach XVII wieku // *Theatrum mundi. Ze studiów nad poezją staropolską*. — Gdańsk, 1998. — S. 197—222.
11. *Łuczyński E.* Staropolskie słownictwo związane z żeglugą XV i XVI w. — Gdańsk, 1986.
12. *Lexicon latino-polonicum (...)* Ioanne Mączyński egvite polono interprete. — Królewiec, 1564.
13. *Malicki B.* Leksykon francusko-polski, to jest Dykjonarz albo zebranie wszystkich słów francuskich z francuskiego na polski przełożonych... — Cracovie, 1701.
14. *Moszyński K.* O sposobach badania kultury materialnej Prasłowian. — Wrocław etc., 1962.
15. *Murmelius J.* Dictionarius variarum rerum denuo revivus atque a multis mendis purgatus. — Cracoviae, 1550.
16. *Popowska-Taborska H., Boryś W.* Leksyka kaszubska na tle słowiańskim. — Warszawa, 1996.
17. *Rejestr budowy galeony, zabytek z r. 1572, wydał i opracował A. Kleczkowski.* — Kraków, 1915.
18. *Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego zebrał i opracował Stefan Ramułt.* — Kraków, 1893.
19. *Słownik kaszubski z dodatkiem idyotyzmów chełmińskich i kociewskich ułożył X. G. Pobłocki.* — Chełmno, 1887.
20. *Śląski B.* Z terminologii żeglarskiej // *Slavia Occidentalis*. — Poznań, 1926. — S. 78—80.
21. *Troc M. A.* Nowy dykjonarz to jest mownik polsko-niemiecko-francuski z przydatkiem przysłów potocznych, przestrogi gramatycznych, lekarskich, matematycznych, fortyfikacyjnych, żeglarskich, łowczych i inszym naukom przyzwoitych wyrazow. — Lipsk, 1764.
22. *Żukowska I.* «Merkuriusz Polski» jako źródło wiedzy o siedemnastowiecznym polskim słownictwie morskim // *Nautologia*. — 1987. — № 1. — S. 12—15.

Е. А. Войцева

ИСТОЧНИКИ ИЗУЧЕНИЯ НОМИНАЦИИ ПОЛЬСКОЙ ЛЕКСИКИ ВОДНОГО ХОЗЯЙСТВА (XVI—XIX вв.)

В статье анализируются источники польской лексики водного хозяйства, которые свидетельствуют о динамике ее культурно-исторического развития.

Ключевые слова: польский язык, специальная лексика, номинация, реалия водного хозяйства.

O. A. Voytseva

STUDYING SOURCES VOCABULARY NOMINATION OF WATER ECONOMY (XVI—XIX c.)

In the article the sources of the Polish vocabulary of water economy are analyzed in the XVI—XIX c. which testify about the dynamics of its formation.

Keywords: Polish, special vocabulary, nomination, water economy realia.